

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 577-589, December 2012

KARAKEÇİLİ AĞZI (KIRIKKALE) III ÜNSÜZLER*

KARAKEÇİLİ DİALECT (KIRIKKALE) III CONSONANTS

Yrd. Doç. Dr. Serdar YAVUZ

Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD

Abstract

Turkey Turkish dialects have been used on this geography since Anatolia became a habitation. However Turkey Turkish dialects are not a pulpit formed on this geography by clans who migrated to Anatolia. Formed in Central Asia, developed in Anatolia and having kept its improvement till now ,they became common property of people living on this land as a bearing of vital values of migration areas , climate factors and everything concerning daily life.

Karakeçilis are one of the fundamental elements of Kayı clan which was one of the communities migrated to Anatolia. During the migration to Anatolia, clan predestined for Ottoman Empire which would become a world state next centuries as a result of the event which Ertuğrul Gazi, leader of clan, had to be a side of.

Consonants are sounds which are formed when vocal tract either narrows or sometimes opens or closes. The number of the consonants are more than vowels in Turkish as it is in so many other languages. There 21 consonants in Turkey Turkish. b, c, ç, d, f, g,ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. All of these basic consonants are being used in Karakeçili dialect today.

In our essay we are going to cite the data we got from the field study which we did in Karakeçili, a town of city of Kırıkkale, where clan's members live densely today. Turkey Turkish is a very productive language in terms of vowels. The same situation is also valid for Turkey Turkish dialects. However in Karakeçili dialect, consonants as well as vowels have interesting characteristics.

* Bu makale Karakeçili Ağzı (Kırıkkale) adlı yüksek Lisans tezimin Ünsüzle bölümünden oluşturulmuştur.

Key Words: Consonants, Turkey Turkish, Dialects, Karakeçili, collation

Öz

Türkiye Türkçesi ağızları Anadolu'nun yurt haline gelmesiyle birlikte bu coğrafyada kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye Türkçesi ağızları Anadolu'ya göç eden boyların bu coğrafyada oluşturdukları bir iletişim unsuru değildir. Göç edilen bölgelerin yaşamsal değerlerinin, iklim faktörlerinin ve günlük hayata dair olan her şeyin ürünü olarak Orta Asya'da oluşmuş Anadolu'da olgunlaşmış, yüz yıllar sonra ise hala gelişimini sürdürerek bu topraklarda yaşayanların ortak malı olmuştur.

Karakeçililer; Anadolu'ya göç eden topluluklardan Kayı Boyunun aslı unsurlarıdır. Anadolu'ya göç esnasında aşiretin lideri Ertuğrul Gazi'nin taraf olmak zorunda kaldığı olay sonucunda aşiret sonraki yüz yıllarda cihan devleti olacak Osmanlı İmparatorluğunun kaderini belirlemiştir.

Ünsüzler ses yolunun genel olarak daralma, bazen de kapanıp açılma durumlarında çıkan seslerdir. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de ünsüzlerin sayısı ünlülerden çoktur.

Türkiye Türkçesinde 21 ünsüz vardır. b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Bu 21 temel ünsüzün tamamı bugün Karakeçili ağzında kullanılmaktadır.

Biz bu makalemizde; aşiret mensuplarının günümüzde yoğun olarak yaşadığı Kırkkale ili Karakeçili ilçesinde yapmış olduğumuz saha çalışmasında elde ettiğimiz verileri aktaracağız. Türkiye Türkçesi ünlüler bakımında oldukça işlek bir dildir. Aynı durum Türkiye Türkçesi ağızları için de geçerlidir. Ancak Karakeçili ağzında ünsüzler de ünlüler kadar ilgi çekici özelliklere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Ünsüzler, Türkiye Türkçesi, Ağızlar, Karakeçili, derleme.

2. Ünsüzler (Consonants)

Ünsüzler ses yolunun genel olarak daralma, bazen de kapanıp açılma durumlarında çıkan seslerdir. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de ünsüzlerin sayısı ünlülerden çoktur.¹

Türkiye Türkçesinde 21 ünsüz vardır. b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Bu 21 temel ünsüzün tamamı bugün Karakeçili ağzında kullanılmaktadır.

21 temel ünsüz ve çalışma bölgemizde kullanılan ama alfabemizde kullanılmayan ünsüzler aşağıdaki gibidir:

2. 1. Metinde Kullanılan Ünsüzler

- b: Çift dudak, patlayıcı, tonlu,
- c: Sert damak, ön patlayıcı, tonlu,
- ç: Sert damak, ön, patlayıcı, tonsuz,
- d: Diş, diş eti, patlayıcı, tonlu,
- f: Diş-dudak, sızıcı, tonsuz
- F: Yarı tonlu, f-v arası ünsüz
- g: Sert damak, arka, patlayıcı, tonlu,
- ğ: Art damak, patlayıcı, tonlu,
- ğ: Gırtlığa yakın bir bölgede boğumlanan hırıltılı ğ ünsüzü
- h: Nefes borusu ağzı, sızıcı, tonsuz,
- ḥ: Sert, tonsuz, gırtlak sızıcı ünsüz,

¹ Mukim Sağır, "Anadolu Ağızlarında Ünsüzler", **TDAY-B**, 1995, s. 391.

j: Sert damak, ön sızıcı, tonlu,
 k: Sert damak, arka, patlayıcı, tonsuz,
 k̇: Tonsuz, art damak, patlayıcı
 K: Yarı, ön damak(k-q) arası,
 K̇: Yarı tonlu art damak (k-ğ) arası
 m: Çift dudak, tonlu,
 n: Diş-dişeti, tonlu,
 ñ: Yumuşak damak, ön, genzel tonlu,
 p: Çift dudak, patlayıcı, tonsuz,
 P: p-b arası, yarı tonlu ünsüz,
 r: Diş, dişeti, titreyici, tonlu,
 s: Diş-dudak, sızıcı, tonsuz,
 ş: s-z arası boğumlanan ünsüz,
 ş: Sert damak, ön sızıcı, tonsuz,
 t: Diş-dişeti, patlayıcı, tonsuz,
 T: Yarı tonlu(t-d)arası ünsüz,
 v: Diş dudak, sızıcı, tonlu
 y: Sert damak, ön, yarım ünlü,tonlu,
 z: Diş sızıcı, tonlu,
 ç: Gırtlak, patlayıcı, tonsuz.

Yazı dilinde ve konuşma dilinde kullanılan toplam 32 adet ünsüz Karakeçili ağızında kullanılmaktadır.

2.1. Ünlü-Ünsüz Uyumu

Türkçede ünlü-ünlü uyumlarının yanı sıra ünlü-ünsüz uyumu da mevcuttur. Kalın ünsüzlerin kalın ünlülerle; ince ünsüzlerin, ince ünlülerle kullanılmasına ünlü-ünsüz uyumu denir.²

Karakeçili ağızında da ünlü-ünsüz uyumu sağlam bir kural olarak devam etmektedir. ğaldıK̇ (VII-24), ğarıldı (XII-11), kesTim (XV-20), olurdu “bolurdu” (LXX-7).

2.2.1. Ünlü- Ünsüz Uyumunun Bozulması

Ünsüzlerin kalınlaştırıcı etkisiyle oluşan kalın ünlüler uyumu bozar eğar (I-110), digarı (XIV-6), ğórunce (XVII-28), delda “değilde” (XXX-1).

2.3. Ön Ses Ünsüzleri (Initial Consonants)

Yazı dilinde olduğu gibi Karakeçili ağızında da -ğ ve -ñ ünsüzleri ön seste bulunmazlar. -ğ ünsüzü ise -k̇ ünsüzünden değişme olup ön seste örnekleri çok değildir. -j ünsüzü ise daha çok yerini -c ünsüzüne bırakmıştır. Bunların dışında kalan ünsüzlerin tümü ön seste kullanılabilir.

-c ünsüzü: Bölgemizde bazı örneklerde -ç ünsüzü -c ünsüzüne dönüşmektedir.

² Muharrem Ergin, **Türk Dilbilgisi**, İstanbul 1989, s. 74.

cılbağ “çıplak” (LXXIII-8), cualdız “çuvaldız” (LXXXV-61), cığacağ “çıkacak” (XXXIV-9).

Bunların yanında dönüşme eğiliminin görülmediği kelimelerde vardır.

çitecilik “çiftçilik” (IV-1), çıhtıh “çıktık” (I-25).

Bir örnekte ise s>c değişimi görülmektedir. cıgara “sigara” (LIII-26).

-j ünsüzü: Bu ünsüz Türkçe kelimelerde kelime başında bulunmaz. Batılı dillerden dilimize bu sesle başlayan kelimeler alınırken -j>-c değişimiyle dilimiz bünyesine yudurulmuştur. Dilimize yerleşen bu özellik metin derlemesi yaptığımız Karakeçili ağzında da görülmektedir.

ciletinen “jiletinen” (XXXIII-4), candarmalar “jandarmalar” (XXI-23).

-z ünsüzü: zıfıf (III-81), ziyaretcin (XV-41), gibi yabancı kelimelerde değişim söz konusu olmazken bazı kelimelerde değişim -z >-s ve -s>-z yönünde gerçekleşmektedir.

zabbahı “sabahu” (I-70), sate “zaten” (XLII-3).

Ünlüler bölümünde işlediğimiz ön türemeli kelimelerde özellikle -r’li ve -l’li kelimeler mevcuttu. Bununla birlikte bu kelimelerin ön türeme olmadan kullanımları da vardır.

ırahmetlik (I-35), -rahmetlik(VIII-3), ırahat (LVI-38), -rahatca(LIX-7), iresmi(XXX-22), -resim(LVI-2).

k>g: -k ünlüsü tonlulara yerini -g ünsüzüne bırakmıştır.

geçiliye “keçiliye” (I-24), gendimden “kendimden” (I-43), güççük “küçük” (II-19).

ķ>g: Anadolu ağızlarında kelime başında kullanılan tonsuz, art damak ünsüzü -k tonlulara -g’ye dönüşür. Oldukça yaygın bir değişim örneğidir.

ğoşusundan “kokusundan”(II-107), ğasgeti “kasgeti” (III-175), ğaynatı “kaynatı” (XIII-8), ğurtaramıyo “kurtaramıyor” (LXXXVI-6), ğaldırırırh “kaldırırız” (LVI-44).

t>d, d>t: Metinlerimizde ve diğer Anadolu ağızları metinlerinde örneklerine oldukça sık rastlanan bir ön ses değişim olayıdır.

dutup “tutup” (II-70), dutTuğun “tuttuğun” (XVI-5), tohdura “doktora” (LVI-1), deze “teyze” (XX-5), daşından “taşından” (CIII-13).

Bu ön ses ünsüzlerini değişim yönüyle incelemek daha da geliştirmek mümkündür.

Metinlerimizde tespit edilen ön ses değişim olaylarının bir kısmı şöyledir.

s->z, s->c-, z->s-,

ç->c-, j->c-, ç->ş-,

d->t-, t->d-, p->b-,

ķ->g-, k->g-,

ş->h-, f->p-

2. 4. Ünsüz Benzeşmesi (Assimilation)

İç seste yan yana iki ünsüz bulunan yerlerde ya da söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu kelimelerin son ve ön sesleri arasında, bazen iki ünsüzden biri kendisine yakın

boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından bütünü ya da kısmen benzeştirilme olayına ünsüz benzeşmesi adı verilir.³

Benzeşme yan yana bulunan sesler arasında olabildiği gibi, komşu sesler arasında da görülür. Bu benzeşmenin yönüne göre “ilerleyici” ve “gerileyici” benzeşme ve benzeşmenin durumuna göre ise “tam” ve “yarım” benzeşme görülür.

2. 4. 1. İlerleyici Benzeşme

Bir kelime içinde iki ünsüzden birincisinin ikinciyi kendisine benzetme olayıdır.

2. 4. 1. 1. Yarı Benzeşme

Bir kelimedeki yan yana ve aralıklı bulunan seslerden birinin ötekini boğumlanma özelliklerinden bir veya ikisi bakımından yani kısmen kendisine benzeştirmesi olayıdır.⁴

-nr>-nn

sonra>sona (II-103).

2. 4. 1. 2. Tam Benzeşme

Bir kelimedeki yan yana veya aralıklı olarak bulunan seslerden birinin diğerini boğumlanma noktası veya niteliği bakımından kendisine tam olarak benzeştirmesi olayına denir.⁵

-ly>-ll

fasulye>fasulle (34-56)

-nl >-nn

onlarda>onnarda (III-6), delikanlı>dellannı (II-60), ne anladığın>ne annadığın (IX-11), bunlar>bunlar (III-29), yanlış>yannış (XXIX-5). Tam benzeşme olayının bölgemizde en sık görülen şeklidir.

-nm>-nn

bilyon mu>bilyon nu (XIX-28).

-şy>-şş

eşya>eşşa (LVIII-18).

-yl>-nl>-nn

eliylen>elinen>elinnen (XV-21).

2. 4. 2. Gerileyici Benzeşme

Bir kelime içerisinde yan yana bulunan iki ünsüzden ikincisinin birinci ünsüzü kendisine benzetmesi olayıdır.⁶

³ Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağzları*, Ankara 1994, s.93.

⁴ Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s.171.

⁵ Zeynep Korkmaz, *age*, s.145.

⁶ Tuncer Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağzları*, Ankara 1988, s.61.

-lm>-nm

olmasın>onnasın (I-14).

-nb>-mb

onbeş>ombeş (32-15).

-ls>-ss

alsın>assın(I-20), sağolsun>sağossun (III-30), bilsin>bissin (LIII-10), bulsak>bussah (LV-3).

-rl>-ll

Örnekleri oldukça boldur. Karakeçili ağzının karakteristik özelliğidir.

pişirirler>pişiriller (III-85), derler>diller (III-9), kalkarlar>gağallar (III-10) vururlardı>vurullardı (XI-15), bayrağ çekeller>çekerler (XXXVI-9), hazırlallar>hazırlalar (LII-6), gideller>giderlerler, içeller>içerler, geliller(LIII-25), içmiyorlar>içmiyollar(LIII-26).

-zş>-şş

biz şerbet içeceğiz>biş şerbet içecağ (III-37).

-pl>-ll

toplarmış>tollarmış (XVII-3).

hatice>hacca (XXXVII-5).

2. 5. Ünsüzlerde Yer Değiştirme (Metathesis)

Bir gramer birliğinde yan yana gelen iki sesin yer değiştirmesi olayına denir.⁷

Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın olarak görülen bu olay Karakeçili ağzında da bulunmaktadır. Yer değiştirmeye olayı birbirine bitişik iki ünsüzden ikincisinin birincisi yerine geçmesi şeklinde ortaya çıkıyorsa buna yakın yer değiştirmeye; birbirinden uzak iki ünsüzden ikincisi birinci ünsüzle yer değiştiriyorsa uzak yer değiştirmeye denir.⁸ Yalnız Türk diline has olmayan ve bütün diller diyalektlerinde varlığına rastlanır.⁹

2. 5. 1. Bitişik (Komşu) Ünsüzler Arasında

-ts>-st: yastı “yatsı” (I-50).

-rm>-mr: dımranmış>tırmanmış (XLII-20).

-pI>-Ip: cılbağ “çıplak” (LXXIII-8).

-Iv>-vI: yavlarma “yalvarma” (LXXIII-13).

-mI>-Im: melmeket “memleket” (XXVI-7).

-rv>-vr: kevrancı “kervancı” (XL-14).

2. 5. 2. Bitişik Olmayan Ünsüzler Arasında

⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1989, s.50.

⁸ Tuncer Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara 1988, s.69.

⁹ Ahmet Caferoğlu, “Anadolu Ağızlarındaki Metathese Gelişmesi”, *TDAY-B 1955*, s.2.

-lr>-rl: ireli “ileri” (I-45).

2. 6. Hece Kaynaşması (Cotracting)

Karakeçili ağzının önemli özelliklerinden biri de hece kaynaşmasıdır. Bir kelimedeyan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut da yan yana bulunan iki kelimedenden birincinin son sesi ile ikincinin ön sesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalması olayına denir.¹⁰

Bölgemizde iki ünlü arasında bulunan k, ğ, y ve h ünsüzleri yavaş yavaş eriyip kaybolarak iki ya da daha çok komşu hecenin kaynaşıp tek heceye inmelerini sağlar.

değ mi “değil mi” (IX-17), gitmek “gitmeyiz” (I-81), edecām “edeceğim” (I-93), delianni “delikanlı” (III-60), yaḥalanın da “yakalanırsa da” (VIII-11), utamıyoḥ “utamıyoruz” (LIII-54), virecām “vereceğim” (LIV-2), gidicīK “gideceğiz” (LV-10), getirecān “getireceksin” (LXII-4).

2. 7. Hece Yutumu(Haplologie)

Bir kelimedeyan yana bulunan ve sesleri boğumlanma nitelikleri bakımından eşit, benzer veya aynı olan iki heceden birisinin eriyip kaybolması söylenişte tek hece görünümü verilmesi olayına denir.¹¹

r’li hecenin yutumu: soramıyoḥ da “soramıyoruz da” (XXII-14).

n’li hecenin yutumu: yanda yoḥ “yanında yok” (IX-11).

s’li hecenin yutumu: alaman “alamazsın” (XXIV-4).

2. 8. Ünsüz Türemesi (Anaptyctic Consonant)

Bir kısım kelimelerde yan yana gelen iki ünlünün okunmasını kolaylaştırmak için araya ünsüzler gelir. Ünsüz türemesi diye adlandırılan bu olay Anadolu ağızlarında söyleniş özelliğine bağlı olarak kelime başında, sonunda, ortasında yer alabilir. Ünsüz türemesi sadece Türkçeye has bir özellik değildir, başka dillerde de rastlanır.¹²

Karakeçili ağzında b, h, y ünsüzleri kelime başında -n ünsüzü ise kelime sonunda türer.

2. 8. 1. Ön Türeme

bustura “ustura” (XV-12).

hablam “ablam” (XXV-12).

yeverdim “everdim” (LVI-15).

¹⁰ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992, s.79.

¹¹ Tuncer Gülensoy, *age*, s.68.

¹² Janos Eckmann, “Türkçede -d,-t,-n Seslerinin Türemesine Dair”, **TDAY-B 1955**, s.11-22.

hallah hallah “allah allah” (LXXXIV-7).

hatladı “atladi” (XCII-12).

2. 8. 2. Orta Türeme

Bölgemizde yazı dilinde olduğu gibi y, ş, s, n ünsüzlerinin türediği görülmektedir. Bunlarla birlikte okuyuşu kolaylaştırmak için -h, -v ünsüzlerinin türediği görülür.

aħali’ye (I-2), ğıyında (I-50), vasayit (XV-24), ismayıl (XXXIV-12), duva (III-10), zahden (III-156), sahat (III-28).

2. 8. 3. Son Türeme

haydın “haydi” (III-89), oğlumun “oğlumu” (XX-3), hanım “hani” (LIII-29), varıdın “vardı” (LIII-34).

2.9. Ünsüz Düşmesi

Karakeçili ağzında sıklıkla rastlanan olaylardan biri de ünsüz düşmesidir. Derlediğimiz metinlerde f, ğ, h, l, r, z, k/k̄, n, ñ, y ünsüzlerinin değişik sebeplerle düştüğü görülür.

-f düşmesi: Örnekleri çok değildir.

yuha “yufka” (III-63), çiftçilik “çiftçilik” (IV-1), eKarım “efkarım” (XXI-25).

-ğ düşmesi: -ğ ünsüzü düşerken yanındaki ünlüyü de uzatan bir yapıya sahiptir.

alamayın “ağlamayayım” (XXV-3), yapıviricik “yapıvereceğiz” (III-20), gösteracām “göstereceğim” (LXIV-7).

-h düşmesi: meşur “meşhur” (VI-15), heral “herhalde” (XLI-8), māşara “mahşere” (XLIX-4), emen “hemen” (LIX-1), memet “mehmet” (LXXV-2), makeme “mahkeme” (XV-10), vallā “vallaha” (V-17), ümmüan bacı “ümmühan bacı” (LIII-39).

-y düşmesi: deze “teyze” (LXX-5), napalım “ne yapalım” (XCVII-7).

-k/k̄ düşmesi: Bu düşme olayı genellikle iç seslerde görülür.

anca “ancak” (I-26), delianni “delikanlı” (II-60), ufacık “ufakcık” (XXVII-1), yūsek “yüksek” (XLI-1), ösürüdü “öksürürdü” (LXXXII-2), yō yeğen “yok yeğen” (I-57) virecādın “verecektin” (LXIV-6).

-t düşmesi: Metin araştırması yaptığımız bölgede örnekleri sınırlı sayıdadır. selbeslik “serbestlik” (XXIX-54).

-z düşmesi: memnunu “memnunuz” (LIII-30), ecik “azıcık” (LIII-36).

-n düşmesi: ğazarħa “kazarken” (XC-7), bular “bunlar” (III-111).

-ñ düşmesi: Örnekleri oldukça sınırlıdır. Düşen bu nazal n sesi yanındaki ünlüyü genzelleştirir. bā “bana” (XCVI-30).

-l düşmesi: Diğer ünsüzlere göre düşme eğilimi daha çok ağır basan bir ünsüz türüdür. ğahdih “kalktık” (I-6), anaşrlar “anlaşrlar” (III-6), deĝ mi “deĝil mi” (XII-12), nası “nasıl” (LXXIX-27), gahallar “kalkarlar” (III-9), çemiredi “çemirledi” (XXIX-23).

-r düşmesi: biden “birden” (XV-7), durū “durur” (XVI-3), bi de “bir de” (LXXI-7) diyotum “diyordum” (LXXIX-22), ösürüdü “öksürürdü” (LXXXII-2), veriyosunuz “veriyorsunuz” (XCV-15).

2. 10. Ünsüz İkizleşmesi

İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ünsüzlerin açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlürünün etkisi altında kendi hece sınırlarını aşacak bir yeğlilikte boğumlanmaları sonucunda söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayına ünsüz ikizleşmesi denir.¹³ Metin araştırması yaptığımız Karakeçili ilçesinde -b, -ç, -s, -ş, -m, -c, -r, -z, -y ünsüzlerinde ikizleşme olayı görülür.

zabbahı “sabahi” (I-70), güccük “küçük” (II-19), yüssüg “yüzük” (III-27), uççaĝa “uççaĝa” (XX-5), aşşar “aşar” (XX-8), haccı ziynep “hacı zeynep” (XXXVII-4), herrif “herif” (XLIV-5), yazızlı “yazılı” (LV-1), iyiyi “iyi” (LVI-32).

Yöremizde meydana gelen bu ikizleşme olayında dikkati çeken en önemli husus ikizleşme olayının iki heceli kelimelerde meydana geliyor olmasıdır.

2. 10. 1. İkiz Ünsüzün Tekleşmesi

Arapça’dan geçme bazı ikiz ünsüzlü kelimelerdeki ünsüzlerden birisinin erimesi sonucu oluşan ses olayına denir.

evel “evvel” (XXX-8), ama “amma” (II-15).

2. 11. Ünsüz Değişmeleri

2. 11. 1. Tonlulaşma

Derleme yaptığımız bölgedeki tonsuz ünlüler (ç, f, h, k, p, s, ş, t), tonlulaşma (b, c, d, g, ĝ, j, l, m, n, v, y, z), eğilimindedirler. Tonsuz ünsüzlerin tonlu hale gelmesine tonlulaşma denir.

k>ĝ değişimi: En sık görülen değişim örneğidir.

ĝışın “kışın” (I-1), ĝorhunç “korkunç” (II-37), ĝaynattı “kaynattı” (XIII-8), şımarĝını “şımarık” (LIII-11), ĝaşmış “kaçmış” (XXXIX-13), ĝaraĝol “karakol” (XXXIX-14), ĝarageçili “karakeçili” (I-24).

k>g değişimi: Bu değişim olayı başta, ortada ve sonda görülmektedir. ĝarageçili “karakeçili” (I-24), gendimden “kendimden” (I-43), güccük “küçük” (II-19), esgiden “eskiden” (III-1), yüssüg “yüzük” (III-27), giderdig “giderdik” (XI-6), asgerde “askerde” (XIX-10).

¹³ Zeynep Korkmaz, age, 163

ķ>ğ değişimi: Bu olay daha çok i ve son seslerde görülür. aığlamamış “açıklamamış”(IX5), bağalım “bakalım” (XIX-34), geleneğdar “gelene kadar” (XXII-2), boşamağ “boşamak” (XXII-28), cığacağ “cıkacak” (XXXIV-9).

>c değişimi: ucdan “uçtan” (XIV-24), ziyaretcin “ziyaretin” (XV-41), cığacağ “cıkacak”(XXXIV-9), cılbah “ıplak” (LXXIII-8).

t>d değişimi: n ve i seslerde görülür. taraftan “taraftan”(I-98), datlı “tatlı” (XXVII-13), dımranmmış “tırmanmış” (XLII-20), toğdura “doktora” (LVI-1), deze “teyze”(LXX-5), daşından “taşından”(CII-13).

t>T değişimi: Yarı tonlu t-d arası nsz değişimi bölgemizde çok kullanılır. ığTığ “ıktık” (I-25), uzağTan “uzaktan” (II-59), oynatTı “oynattı” (XIII-7), yatağTa “yatakta” (XV-16).

s>z değişimi: n ve i seslerde görülen bir değişimdir. zabahnan “sabah ile”(I-16), ęıprızın “kıbrızın”(XX-8).

s>ř değişimi: s-z arası yarı tonlu nszdr. Daha çok n ve i seslerde görülür. suvağTa “sokakta” (III-47), şopa “sopa”(VIII-28), dkyormuş “döküyoruz”(XXXII-32), hallediyoruş (XXXII-34).

p>b değişimi: baytaht “pahtaht”(IX-14), bek “pek” (XIV-2), cılbah “ıplak” (LXXIII-8), berinliyo “perinliyo”(XII-16).

Görüldüğü zere Karakeçili ağzında tonlulaşma k, ķ, , t, s, p nszlerinde meydana gelmiştir.

2. 11. 2. Tonsuzlaşma

Tonlu/sürekli ünsüzlerin (b, c, d, g, ę j, l, m, n, v, y, z) tonsuz süreksiz (p, , t, k, f, s, ř, h) haline dönüşmesine denir.

Bir nceki işlediğimiz tonlulaşma temayülüne göre bölgemizde bu olay daha az görülür.

g>k değişimi: kiemez “geçemez” (XXV-22), kiri “geri”(LVI-10).

c> değişimi: boğmaa “boğmaca” (LXXXII-8).

d>t değişimi: santım “sandım” (XLV-6), toğdura “doktora”(LVI-1), tolu “dolu” (LXXIX-3), diyotum “diyordum” (LXXIX-22).

2. 11. 3. Sızıcılaşma

Yöremizde patlayıcı ünsüzlerin p, b, , F, m, h, t, d, k, ķ, g, n karşılıkları olan f, v, y, h, s, z, j, ę, P nszlerine dönüşmesi işine olayına denir.¹⁴

En sık görülen değişim türü ķ>ę değişimidir.

¹⁴ Zeynep Korkmaz, age, s.135.

ķ>ĥ değişimi: Kelimelerde iki ünlü arasında bulunan tonsuz, patlayıcı ünsüz k'lar bu bölgede her zaman tonlu, sızıcı, gırtlak ünsüzü h'ya dönüşür.

soĥulamah "sokulamadık" (I-17), aĥşama "akşama" (I-103), uzaĥTan "uzaktan" (II-58), gaĥar "kalkar" (XIV-22), barmah "parmak"(XXXI-5), cılbaĥ "çıplak" (LXXIII-8), yalvardıĥ "yalvardık"(XCIII-8).

ç>ş değişimi: ğaş ğişi "kaç kişi"(III-4), üç beş "üç beş" (III-45), iç ğale "iç kale" (XV-39), řoĥ dimiş "çok demiş" (XVII-10), ğaşmış "kaçmış" (XXXIX-13), geşmiş "geçmiş" (XLI-21).

k, ķ>ĝ değişimi: yoĝti "yoktu" (VIII-33), baĝalım "bakalım" (XIX-34), bořamaĝ "boşamak" (XXII-28), geleneĝdar "gelene kadar" (XXII-1), cıĝacaĝ "çıkacak" (XXXIV-9), açıĝlamamıř "açıklamamış" (IX-3).

ķ>y değişimi: Örnek sayısı oldukça kısıtlıdır.

ayşama "akşama" (I-26), ırahmetliynen "rahmetlik ile" (I-77).

h>y değişimi: iPreyim "ibrahim" (I-3), kayvelti "kahvaltı" (I-73).

n>ĝ,y değişimi: diyneyin "dinleyin"(XII-22), ayaĝıyın "ayaĝının"(LXXXVIII-6), baĝa "bana" (XIX-10), inesi "iĝnesi" (LXXXV-61).

b>p>P değişimi: iPreyim "İbrahim" (I-3), diPine "dibine" (II-34), Pişirillerdi "pişirirlerdi" (III-85), paPrikalarda "fabrikalarda" (XXXVIII-2), dıĥılıP "tıklılıp" (XCVI-3).

v>Fdeğişimi: alaF "alev"(LXXIII-7).

2.12.Vurgu (Accent)

Bir kelime içinde bulunan heceler hep aynı şekilde söylenmez, içlerinden bir tanesinin söylenişi vurgulu olur. Vurgu konuşmayı monoton bir düzende olmaktan kurtarır. Vurgu bir kelimedede diğerlerinden kuvvetli bir şekilde çıkarılan hece üzerindeki baskıdır.¹⁵

Türkçe hafif vurgulu bir dildir. Türkçede kelime kök ve gövdelerinden orta hece ve heceler vurgusuzdur. Vurgu bu heceler dışında yani ilk ve son hecededir.bunlar arasında vurgu daha çok son hecededir.

ben virēcām "ben vereceĝim" (I-23), saĝořsun der (III-79), yoĝti (VIII-34), alaman "alamazsın"(XXIV-4).

Vurgusu son hecede bulunan kelimeler çekim eki ile çekimlendiĝinde veya yapım eki ile türetildiĝinde vurgu yine son heceye kayar.

püşküllü "püşküllü" (XXIII-4), yimedim "yemedim" (XXVI-13), bıdādım "budadım" (VIII-33).

¹⁵ Muharrem Ergin, age, s.98.

Hece kaynaşmasına uğramış kelimelerde son hecedeki vurgu kaynaşmadan önceki heceye aktarılır.

söylen “söyleyin” (XXXV-16), ağlîyim “ağlayayım” (XXV-16), yiyeciK “yiyeyeğiz” (VIII-33).

Kullanılan Çevriyazı İşaretleri¹⁶

İşaretler	Ses Değerleri
ˉ	Normalden Uzun Ünlü
˘	Normalden Kısa Ünlü
˙	Geniz Ünlüsü
·	Normalden Kapalı Ünlü
°	Yarı Yuvarlak Ünlü
ˆ	Yarı İnce/Yarı Kalın Ünlü
˘	Ulama İşareti

ÜNLÜLER

ā	Yarı yuvarlak, geniş, kalın (a-o arası) ünlü,
á	Yarı kalın, düz geniş (a-e arası) ünlü,
ā	Normalden uzun a,
è	Yarı geniş, düz ince (e-i arası) ünlü,
ē	Normalden uzun e,
ě	Normalden kısa e,
í	Yarı kalın, düz, dar (ı-u arası) ünlü,
ī	Normalden uzun ı,
ı°	Yarı yuvarlak, kalın, dar (ı-u arası) ünlü,
ĩ	Normalden kısa ı,
ī	Normalden uzun i,
ĩ	Normalden kısa i,
ı°	Yarı yuvarlak, ince, dar (i-ü arası) ünlü,
ō	Normalden uzun o,
ó	Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o-ö arası) ünlü,
ò	Yarı geniş, yuvarlak, kalın (o-u arası) ünlü,
ō	Normalden uzun ö,
ö	Normalden kısa ö,
ű	Normalden kısa ü,
ű	Normalden kısa ü,
ú	Yarı geniş, yuvarlak, ince (ü-ö arası) ünlü,
ú	Yarı kalın, yuvarlak, dar (u-ü arası) ünlü,
ū	Normalden uzun u,
ű	Normalden kısa u,
u°	Yarı geniş, yuvarlak, kalın (u-o arası) ünlü.

ÜNSÜZLER

F

Yarı tonlu, f-v arası ünsüz

¹⁶ Kullanılan çevriyazı işaretleri Ağzı Araştırmaları Bilgi Şöleni’nde Mukim Sağır tarafından tebliğ edilen “Ağzı Araştırmalarında Çevriyazı” adlı makaleden ve Ahmet Buran tarafından yayıma hazırlanan “Keban, Baskil, Ağın Yöresi Ağızları” isimli kitaptan alınmıştır.

g	Sert damak, arka, patlayıcı, tonlu,
ğ	Art damak, patlayıcı, tonlu,
h	Sert, tonsuz, gırtlak sızıcı ünsüz,
k	Sert damak, arka, patlayıcı, tonsuz,
ķ	Tonsuz, art damak, patlayıcı
K	Yarı, ön damak(k-q) arası,
Ķ	Yarı tonlu art damak (k-ğ) arası
ñ	Yumuşak damak, ön, genzel tonlu,
P	p-b arası, yarı tonlu ünsüz,
s	s-z arası boğumlanan ünsüz,
T	Yarı tonlu(t-d)arası ünsüz,
ç:	Gırtlak, patlayıcı, tonsuz.

KAYNAKÇA

Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni'nde Mukim Sağır tarafından tebliğ edilen "Ağız Araştırmalarında Çevriyazı"

BURAN, Ahmet, "Keban, Baskil, Ağın Yöresi Ağızları".

CAFEROĞLU, Ahmet, "Anadolu Ağızlarındaki Metathese Gelişmesi", **TDAY-B 1955**.

ECKMANN, Janos, "Türkçede -d,-t,-n Seslerinin Türemesine Dair", **TDAY-B 1955**.

ERGİN, Muharrem, **Türk Dilbilgisi**, İstanbul 1989

GÜLENSOY, Tuncer. **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, Ankara 1988.

KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992.

KORKMAZ, Zeynep, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, Ankara 1994.

SAĞIR, Mukim, "Anadolu Ağızlarında Ünsüzler", **TDAY-B, 1995**,